

RévaiLex. = *Révai nagy lexikona* 4. kötet. Szerk. RÉVAI MÓR. Révai Testvérek Irodalmi Intézet Rt., Budapest, 1912. [Hasonmás kiadás: Babits Kiadó, Szekszárd, 1995–1996. Elektronikus kiadás: Digitalmedia Hungary, Budapest, 2007. Elektronikus elérhetőség: 3–12, 14–15. <http://mek.oszk.hu/06700/06758>.]

Schiller, Friedrich 1977. = *Friedrich Schiller versei*. Európa Könyvkiadó, Budapest.

Schiller, Friedrich 2013. *Gedichte. 1776–1788*. Edition Holzinger. Taschenbuch. Berliner Ausgabe.

THALY KÁLMÁN 1892. A szomolányi ütközet. *Hadtörténelmi Közlemények* 5: 1–27.

Samádát üt ‘to capitulate’

In older Hungarian usage, the lexeme *samáda*, or *chamade* [ʃamad] in a French style, was used as a military term, mainly as part of a phraseological terminus technicus (*samádát üt/üttet* ‘to beat the chamade/to have the chamade beaten’). It was used to express the giving up of the fight by one of the belligerents, usually by beating a drum. Less frequently, a trumpet blast was also used to signal an acknowledgement of defeat. For this reason, for example, *Schamade blasen* ‘to blow chamade’ was also used in the German language. The expression in Hungarian is more likely to be found only as a military term. At the same time, the figurative use of the saying in French and German was also created by secondary phraseologisation in the sense of ‘his heart is beating fast’ or ‘he is retreating, giving up his resistance’.

Keywords: phraseology, historical phraseology, historical lexicology, military history.

FORGÁCS TAMÁS

Szegedi Tudományegyetem

TUDOMÁNYTÖRTÉNET

Néhány gondolat Zsirai Miklós utolsó évtizedéről

Zsirai Miklósról számos méltatást írtak nyelvészek. A jelen írás nem ezek számát gyarapítja. Az foglalkoztat, milyen okok vezethettek korai halálához. Horváth Mária írta egyik levelében: „Saját emlékeimben csak néha merül fel Zsirai fájdalmas arca, erőlködő kézmozdulata, szókeresése”.

Zsirai korán találkozott a gyász fájdalmával. Kisöccse és édesanyja korai halálát gimnazista korában követte édesapja elhunytja is. Így gyámot neveztek ki mellé az akkori törvények szerint: a mihályi Pintér Józsefet mint legközelebbi tekintélyes rokont. „Miklós bátyánk”-nak szólították a rokonok a neves nyelvészt is. Emlegette, hogy otthon ő sötétben is hazatalálna falujában. Amikor földije, a mihályiak meglátogatták budai otthonában, szívesen fogadta őket, kérdezve tőlük, mi újság van otthon.

1937. június 29-i érettségi találkozójukon (Sopron, Evangélikus Líceum) azt írta magáról az ilyenkor szokásos bemutatkozó összegzésben: „egészségem kifogástalan”. Az 1930-s évek második felében valósult meg régi álma: családi házat építhettek tágas

könyvtárszobával (szakkönyvgyűjtő szenvedélye közismert volt) Budán, az akkori Nóg-rádi utcában. Finnországból hozott nyírfacsemetéket, s ezeket ültette el kertjében, a finnek és Finnország iránti nosztalgia jegyében. Az örökölt mihályi földek eladásából származó pénzt budai családi házuk építésének befejezésére fordította. Ebben elfért egy tágas könyvtárszoba is. Csendes fekvésű, tágas családi házuk ideális volt számára.

Közbejött azonban Budapest ostroma 1944/45-ben. A család biztonsága biztosításának céljából ezt az időt családjával Mihályiban töltötte. Szülőfalujában rokon környezet vette körül. 1946 tavaszán írta köszönő levelét: „hálás szívvel gondolunk vissza a reánk halmozott sok szeretetre, jóságra”. Mihályi heteit okkal nyugtalanította azonban, hogy távollétükben vajon mi történhet családi házukban és könyvtárában. Balsejtelmé nem volt alaptalan. Mikor visszatértek a fővárosba, szembesült a lehangelő szomorú ténnyel: családi házuk használhatatlan volt az ágyúk belövései miatt, a könyvtárszoba átmenetileg istálló szerepkört kapva, könyvei szétszórva, ágyúkhöz alátétnek használva, s részben égetés nyomait viselték. Könyveinek egyes darabjait a Déli-pályaudvaron látta viszont: könnyeit kicsalta a látvány. Gondosan kezelt kéziratai, följegyzései jelentős részének eltűnése különösen is kedvét szegte. Másfél évig az egyetem Trefort utcai gyakorlógimnáziumának igazgatói lakásából átengedett másfél szobájában lakott a családjával. Azzal kecsegtették, hogy segítik házának renoválásában, de ennek ára volt: ha követ bizonyos instrukciókat, például azt, hogy ha belép a kommunista pártba. Egyik irodalomtörténész egyetemi tanártársa, Waldapfel József rendszeresen vitt hozzá ideológiai szempontból aktuális orosz nyelvű kiadványokat, s elvárta, hogy kettesben megbeszéljék oroszul jól tudó nyelvészársával, amit olvasott. Szorult helyzetében lett végül is párttag. Házuknak a renoválása után, már a Rákosi-korszakban hoztak törvényt arról, hogy háromnál több szobás háza nem lehet a családoknak (kivételek persze voltak). Mit tehetett? El kellett adnia családi házát. Lakást vásárolt Budán az épület 2. emeletén, ahol külön könyvtárszoba nem volt. Könyvei halála után az OSZK tulajdonába kerültek.

A marrizmus veszélyének a finnugrisztika szinte külön célpontja lett. Lakó Györgyöt érdemes idézni: „1949 tavaszán Beke Ödön, Zsirai Miklós, Kálmán Béla és jómagam ... idézést kaptunk a Magyar Tudományos Akadémia egyik termébe... Itt vád alá helyeztek bennünket ilyenféleképp: »Csak nemrég ért véget a nagy világégés, melynek során 20 millió ember vesztette életét. A Szovjetunió mindent megtesz, hogy ez többé meg ne ismétlődhessen. Ennek ellenére a Szovjetunió ma is vannak ellenségei. Ilyenek az előttünk álló nyelvészek, akik még mindig nem vették át a Szovjetunió élenjáró nyelvtudományának, a marrizmusnak a tanításait. Ezért a Szovjetunióban megbírálták őket, kötelesek tehát önbírálatot gyakorolni, s egyben elismerni, hogy korábbi nyelvtudományi munkásságuk értéktelen; továbbá megfogadni, hogy a jövőben a nyelvtudományt a nagy MARR szellemében fogják művelni«” (SZATHMÁRI 2015: 78). Nem tagadták meg addigi munkásságukat. A légkör finoman szólva sem volt megnyugtató. Erős dohányos volt hadifogsága óta, s erről későbbi kórházi tartózkodásai idején sem mondott le mindig. Az idős mihályiak emlékeztek arra, hogy már kora reggel, tehát a reggelizés előtt szívta a cigarettát vendégfogadó rokonai házában a verandáján. Betegségének első jelei a háború után mutatkoztak (hova lett a korábbi „egészségem kifogástalan?”), s az említett jelek egyre sűrűbben jelentkeztek. Értésüléseim szerint tünetei hátterében elsősorban az egyre fokozódó agyvérmeszesedés állhatott. 1952-ig azonban dolgozhatott még, dolgozott is. A pesti bölcsészkar dékánja volt, s a Magyar Nyelvtudományi Társaságnak pedig elnöke 1944-

tól 1952-ig. Egészségi állapota azonban feltartóztathatatlanul romlott. Tanítványa, VERMES STEFÁNIA szerint a nehéz helyzetekben való „helytállásának gyötrelmei, lelkiismereti küzdelmei ásták alá szívének, idegrendszerének oly sokat kibírt egészségét” (HAJDÚ szerk. 1992: 49). Az olyan események is nyugtalanították, hogy mihályi rokonai, akiknél családjával időzött a frontátvonulás hónapjaiban, s akiket a Rákosi-években deportáltak a Hortobágyra, levelet írtak címére, közbenjáró segítségét kérve. A levelet persze nem kapta meg, de tudhatta, hogy ez az ÁVH tudomására jutott. Sejtette, hogy ennek lehetnek rá nézve is negatív következményei. 1949-ben „kitört” a marrizmus, s a vádlottak padjára került a hazai finnugrisztika, s ő is. De nem tagadta meg addigi, vádlóitól „polgári”-nak bélyegzett nyelvtudományi munkásságát. PAIS szerint „hogy ez így történt, az sokban Zsirai Miklósnak az igaz tudomány pátoszától áthatott s ezért még alkuba sem bocsátkozó magatartásán fordult meg” (MNY. 1959: 325). HUSZÁR TIBOR szerint „Zsirait a korabeli följegyzések szerint mindenki ... szükséges dekórumnak tartja ... s hogy párttag, ám ideológiai kérdésekben érintetlen tekintélyes szaktudós volt” (1955: 93, 102).

Utolsó éveiben életkedvét veszítve már csak a kötelességtudat hajtotta. Új témákba már nem fogott, új adatgyűjtésbe nem kezdett. A tanítványi visszaemlékezés szerint a betegség következtében a korábban lenyűgöző tanár is a múlté lett: „még visszajött, tartott néhány előadást, de tiszta roncs volt, árnyéka önmagának” (KULICS–TÖLGYES 1991: 62).

Összességében mindössze két és fél zavartalan évtized adatott neki. 1955-ben, 70 évvel ezelőtt hunyt el 63 éves korában.

Hivatkozott irodalom

- DOMOKOS PÉTER – CSEPREGI MÁRTA szerk. 1998. *125 éves a budapesti Finnugor Tanszék. Jubileumi kötet*. Urálsztikai Tanulmányok 9. ELTE Finnugor Tanszék, Budapest.
- HAJDÚ PÉTER szerk. 1992. *Zsirai Miklós emlékkönyv. Születésének 100. évfordulója alkalmából*. Urálsztikai Tanulmányok 5. ELTE Finnugor Tanszék, Budapest.
- HUSZÁR TIBOR 1955. *A hatalom rejtett dimenziói*. Magyar Tudományos Tanács 1948-1949. Budapest.
- KISS JENŐ 1995. *Zsirai Miklós*. (A múlt magyar tudósai.) Akadémiai Kiadó, Budapest.
- KULICS ÁGNES – TÖLGYES ÁGNES 1991. *Kövek fognak kiáltani... Szerzetesvallomások*. Gondolat Kiadó, Budapest.
- PAIS DEZSŐ 1959. Zsirai Miklós. *Magyar Nyelv* 55: 317–327.
- SZATHMÁRI ISTVÁN 2015. *A Magyar Nyelvtudományi Társaság története (1904–2005)*. Magyar Nyelvtudományi Társaság – Tinta Könyvkiadó, Budapest.
- VERMES STEFÁNIA 1992. Zsirai Miklós a katedrán. In: HAJDÚ szerk. 1992: 45–49.

On the last decade of Miklós Zsirai's life

Miklós Zsirai was a Finno-Ugric linguist, academician, and the organizer of the Department of Finno-Ugric Studies in Budapest. His career was broken by the Marr era, and especially by the deterioration of his health. The study explains the reasons behind his early death at the age of 63.

KISS JENŐ
ELTE Eötvös Loránd Tudományegyetem